

Egon Bondy
PRACOVNÍ
ANALÝZA
A JINÉ TEXTY

Studie a prameny k dějinám myšlení v českých zemích

svazek 15

Ediční řada *Studie a prameny k dějinám myšlení v českých zemích* se věnuje vydávání děl autorů spjatých s českými zeměmi od středověku do současnosti. Nabízí též relevantní prameny typu korespondence či deníků, stejně jako aktuální sekundární literaturu zacílenou na jednotlivá témata, osobnosti či myšlenkové školy daného regionu.

Pracovní analýza a jiné texty

Egon Bondy
PRACOVNÍ
ANALÝZA
A JINÉ TEXTY

K vydání připravil Petr Kužel

Filosofia
Praha 2017

Kniha vychází s podporou Ediční rady AV ČR, v. v. i.

Recenzovali:

Doc. PhDr. Stanislav Holubec, Ph.D.

PhDr. Martin Machovec

© Zbyněk Fišer, heirs

© Petr Kužel, 2017

Cover and Typography © Markéta Jelenová, 2017

© Filosofia, 2017

nakladatelství Filosofického ústavu AV ČR, v. v. i.

ISBN 978-80-7007-486-2 (tištěná kniha)

ISBN 978-80-7007-610-1 (PDF)

ISBN 978-80-7007-611-8 (Epub)

ISBN 978-80-7007-612-5 (Mobi)

Obsah

Politické myšlení Egona Bondyho / Petr Kužel	13
--	----

PRACOVNÍ ANALÝZA

Pro čtenáře	63
-----------------------	----

I

Pařížská komuna	67
Od imperialismu ke státnímu kapitalismu	68
Imperialismus a národní osvobození	70
Změna hlavní fronty třídního boje a národněosvobozenecý boj	71
Integrace světa v současné epoše	74
Koncepce imperialistické integrace	74
Důsledky eventuální likvidace třídního boje	84
K dialektice pohybu lidské společnosti	85
Ohrožení, které lidstvu přináší imperialistická integrace	88

II

Proměna charakteru SSSR	96
Akutní potřeba analyzovat případ SSSR	98
Otázka dosažení vítězství socialistické revoluce (svržení staré vládnoucí třídy)	100
Nedostatková ekonomika jako základní problém socialistické společnosti a její důsledky	101
Odtud vyplývající vnitřní dialektika socialismu	104
Nepřetržitě revoluční charakter socialismu	105

Základní nebezpečí poruchy socialistického charakteru společnosti	106
Dialektika „chybného“ a „správného“	109
Základní rozpor socialistické společnosti	110
Třídní boj za socialismu	111
Řídící skupina. Její praxe a její tendence k emancipaci	113
Uchování socialistické samosprávy. Dvě zkušenosti	116
Konkrétní vývoj v SSSR	118
Bolševická strana po revoluci a lid	120
Aparát a manipulace	124
Frakční boj Stalin – Trockij	127
Kolektivizace	128
Ekonomicko-technický management	132
Morální a materiální stimulace	136
Společenské a individuální vědomí	138
Důsledky vytvoření sovětského ekonomicko-technického managementu	140
Nová poloha dialektických rozporů v sovětské společnosti obecně. Rozpory mezi řídicími elitami zvláště	142
Ústřední vedení a řídicí elity	144
Metodologické otázky marxistické analýzy	147
Sovětská společnost na přelomu třicátých let	150
Procesy	153
Některé specifické případy třídního boje	156
Třídní boj v SSSR a jeho rezultat – vznik nové vládnoucí třídy	157
Pohyb uvnitř sovětské společnosti od poloviny třicátých let	166
Po druhé světové válce	170
Vládnoucí třída státního kapitalismu	174

O apologetice kapitalismu a o konci třídní společnosti	176
Třídní zájem sovětské vládnoucí třídy a její chování	178
SSSR a východoevropské země	179
Sovětská vládnoucí třída – generalizace a rekapitulace	181
Jedinečnost sovětského případu	190
Třídní boj za socialismu – generalizace a rekapitulace	192
K otázce „stalinismu“	193
Dosud trvajících vývojových předstihů SSSR	195

III

Je státní kapitalismus nevyhnutelný?	197
„Stržení silným gravitačním polem“	200
Marxistické závěry z této skutečnosti	204
„Rentuje se“ socialistická revoluce?	
Otázka tzv. předčasnosti	206
Otázky třídní struktury socialistické společnosti	211
Otázky organizační struktury socialistické společnosti	217
Nutnost rozdílnosti v jednotě	221
Podmínky v Evropě	223
Ekonomický aspekt socialistické společenské samosprávy	224
Omyly syndikalistické koncepce	226
Ekonomická samospráva v podmínkách vysoce vyspělé ekonomiky	228
Přímá demokracie a buržoazní demokracie	232
Ještě k uplatňování ekonomické samosprávy	234
Politický aspekt socialistické společenské samosprávy	237
Revoluční organizace. Její struktura	238
Revoluční organizace. Její funkce a způsob práce	256
Revoluční organizace v období ozbrojeného boje	257

Revoluční organizace jako nositel ideologického boje	260
Život socialistické společnosti	271
Některé obecné závěry. K otázce demokracie	279
Socialismus nelze obejít	282

IV

Potřeba socialistické revoluce v Evropě	284
Specifika evropské situace a Nová levice	285
Nutnost integrace evropské levice	287
Revoluční hnutí ve východní Evropě. Jeho příprava na lidovou válku	289
Národněosvobozenecý boj ve východní Evropě	290
Evropské revoluční hnutí jako součást světového hnutí. Impuls Komunistické strany Číny	292
O liberalistické opozici ve východní Evropě	299
Vývoj postojů lidových mas ve východní Evropě	300
Nedávné zkušenosti v ČSSR	301
Moderní sdělovací technika do rukou evropské levice	303
Nutnost schůzky evropské levice. Jak se integrovat?	305
Konkrétní úkoly a taktika ve východní Evropě	307
Význam příkladu ČLR pro východní Evropu	312
Ke komu se obracet?	316
Třídní a sociální struktura současných vyspělých zemí	317
Dělnictvo kdysi a nyní	319
Stav třídního uvědomění v současném proletariátu	320
Mýtus „střední třídy“	322
Ideologické rozbíjení jednoty současného proletariátu	324
Specifická situace současného dělnictva	324

Revoluční hnutí dnes nereprezentuje jenom zájmy dělníků	326
Dialektika třídních zájmů v dějinách. Vztah konkrétních zájmů a ideologie	327
Třídní zájmy, požadavky a ideové postuláty původního proletariátu jakožto pouze dělnické třídy	331
Program socialistické demokracie	335
Organické předpoklady postulátu moderní socialistické demokracie – a inteligence jako složka proletářské třídy	337
O sebeiluzích inteligence	340
Intelektuálové. Podporu revolučním intelektuálům	342
Aktuální otázky cesty k integraci evropské levice	343
Společná fronta pro marxisty i revoluční křesťanskou levici	344
Význam teorie a filosofie	345

JINÉ TEXTY

Marxismus u Mao Ce-tunga	351
Co chce a co hlásá Rudi Dutschke	359
Prohlášení a výzva	364
Dělnické samosprávy a revoluční strana	366
Stanovisko	384
Ediční poznámka	395
Summary	399
Jmenný rejstřík	407

POLITICKÉ MYŠLENÍ EGONA BONDYHO¹

Pracovní analýza představuje jednu z posledních, dosud nepublikovaných ucelených prací Egona Bondyho (vl. jm. Zbyněk Fišer). Ačkoli až do roku 1970 podepisoval své odborné práce svým občanským jménem, tedy Fišer, předkládané dílo z roku 1969, původně anonymní, vydáváme pod jeho pseudonymem, který je veřejnosti více znám.

Pracovní analýza je autorovou nejrozsáhlejší prací věnovanou politické problematice. Analyzuje v ní řadu teoretických otázek a prezentuje různá zdůvodnění politických stanovisek, která z tohoto rozboru vyplývají, přičemž ve svých pozdějších textech z výsledků tohoto rozboru jednoduše vycházel a k jejich zdůvodňování se již nevracel. Za normálních okolností, tedy pokud by *Pracovní analýza* byla čtenářům volně přístupná, by samozřejmě nešlo o nic neobvyklého, avšak vzhledem k tomu, že byla přístupná poměrně obtížně (nebyla vydána v žádné samizdatové či exilové edici, natožpak oficiálně, a kolovala pouze v několika opisech), čtenář, který četl pozdější Bondyho politologické úvahy (a z nich vycházející politická stanoviska), jež navíc

¹ Studie je výstupem projektu GA ČR „Vize poststalinského Československa: varianty státně socialistické modernity“ (GA16-23584S).

nebyly vždy pouze součástí čistě teoretických textů, ale byly roztroušeny i v jeho beletristických textech, mohl nabýt dojmu, že se jedná o apriorní či pouze ideologicky podmíněné konstrukce, jimž teoretické zdůvodnění jednoduše chybí. Vydání *Pracovní analýzy* a textů, které se k ní bezprostředně časově a tematicky vztahují, tento možný dojem koriguje a zároveň umožňuje vytvořit si o vývoji Bondyho politického myšlení kompaktnější představu. Vydání *Pracovní analýzy* se připravovalo již za autorova života,² z různých důvodů však k němu nakonec nedošlo. Tuto mezeru v recepci Bondyho díla tak vyplňujeme až nyní.

Na *Pracovní analýzu*, jak uvádí sám autor, „plynně navazuje“ jiný jeho text, jenž se věnuje rozboru tehdejšího politického systému, *Neuspořádaná samomluva* z roku 1984, na nějž pak opět volně navazují politicko-politologické texty z let devadesátých a z počátku třetího tisíciletí. Část z nich vyšla knižně pod názvem *O globalizaci*³ v roce 2005. Spolu s texty *O globalizaci* a *Neuspořádanou samomluvou* (pomineme-li příležitostné drobnější texty politologického charakteru z let padesátých či šedesátých) tak *Pracovní analýza* tvoří jakýsi trojlístek politických textů, které umožňují čtenáři nahlédnout vývoj Bondyho politického myšlení od šedesátých let až do konce autorova života.

Poněkud stranou tak ale zůstává vývoj Bondyho politického myšlení v letech *padesátých*. Je to dáno do jisté míry právě tím, že toto období není dokumentováno žádnou obsáhlejší prací, která by se věnovala politickým otázkám, a že drobnější texty z tohoto období s tímto zaměřením jsou navíc obtížně dostupné. Bondyho sice krátká, nicméně pro mapování vývoje jeho politického myšlení podstatná studie „Diktatura proletariatu“ vyšla teprve nedávno⁴ a jen jako dodatek k jeho *Básnickým spisům*, kde by ji pravděpodobně jen těžko někdo hledal; práce „2000“, jež rovněž poskytuje řadu informací o tehdejších Bondyho politických stanoviscích a náhledu na tehdejší

² Srov. Bondyho doslov k *Neuspořádané samomluvě* z dubna 2002. Bondy, E., *Neuspořádaná samomluva*, L. Marek, Brno 2002, s. 142.

³ Bondy, E., *O globalizaci*, L. Marek, Brno 2005.

⁴ Viz Bondy, E., „Diktatura proletariatu“, in: *týž, Básnické spisy III*, Argo, Praha 2016, s. 837–842.

systém, nevyšla například dosud nikde kompletní,⁵ apod. Dříve než přejdeme k charakteristice *Pracovní analýzy* samé, pokusme se tedy charakterizovat vývoj Bondyho politického myšlení a ukázat tak, jaké místo v tomto vývoji *Pracovní analýza* zaujímá.

*

V roce 1947 byl Egon Bondy⁶ příznivcem KSČ a ještě jako nezletilý do ní ve svých 17 letech v tomtéž roce vstoupil.⁷ V zimě 1947–1948 jel na Stavbu mládeže do Lidic.⁸ Po návratu do Prahy již docházelo k přípravě „Vítězného února“ a Bondy se v té době velmi aktivně účastnil řady manifestací a jiné aktivistické činnosti.⁹ Nicméně, a z velké části právě proto, že byl přítomen při přípravách těchto manifestací, uvědomoval si, podle svých slov, stále více zmanipulovanost celé věci¹⁰ a již během „Vítězného února“ dochází k závěru, že

⁵ Nepočítáme-li vydání v edici Půlnoc, vyšel tento text v *Revolver Revue* v roce 2001 (srov. Bondy, E., „2000“, *Revolver Revue*, 2001, č. 45, s. 163–188). Zde ovšem chybí velká část druhé kapitoly. Následně vyšel krátký úryvek tohoto textu v knize Alan, J. (ed.), *Alternativní kultura. Příběh české společnosti 1945–1989*, Lidové noviny, Praha 2001, s. 517–518. V roce 2002 pak vyšel úryvek z textu „2000“ jako dodatek k Bondyho memoárům *Prvních deset let*. Zde však vyšla pouze právě druhá kapitola, která ve vydání v *Revolver Revue* z velké části chyběla, a kapitola jedenáctá. Srov. Bondy, E., *Prvních deset let*, Maťa, Praha 2002, s. 93–105.

⁶ Ačkoli Zbyněk Fišer přijal pseudonym Egon Bondy až na začátku roku 1949, budu, vzhledem k tomu, že je tento pseudonym s jeho fyzickou osobou již natolik spjat, referovat o něm pouze jako o „Egonu Bondym“, a to i pro období, kdy tento pseudonym ještě neužíval.

⁷ Viz Bondy, E., *Prvních deset let*, c. d., s. 20. Bondyho paměti potvrzuje i Archiv bezpečnostních složek, spis „Trockisté a trockistické skupiny“, sv. I, č. 305_737_3_0082, podle něhož do KSČ Egon Bondy vstoupil 30. září 1947. Stejná informace se objevuje i v Bondyho životopisu, který přikládal k obhajobě své kandidátské práce, v němž se uvádí, že o vstup požádal v červnu 1947 a že přijat byl v září. Archiv Univerzity Karlovy, složka Zbyněk Fišer.

⁸ Placák, P., „Flaštička antabusu. Kádrový dotazník Egon Bondyho“, in: týž, *Kádrový dotazník*, Babylon, Praha 2001, s. 29.

⁹ Tamt., s. 30.

¹⁰ „Má účast byla neobyčejně aktivní, prakticky nepřetržitá. Ovšem v důsledku toho, že jsem byl u toho čtyřia dvacet hodin denně, mohl jsem si po těch sedm dní ověřovat, jak je celá ta věc manipulovaná, jak postrádá jakoukoli špetku spontaneity, upřímnosti nebo nějakého revolučního zanícení, že to je normální divadýlko, kte-

se „něco jaksi nepovedlo“.¹¹ Následující vývoj událostí jen potvrzoval jeho podezření. Významnou roli v Bondyho náhledu na stalinistický režim hrálo vyloučení Jugoslávie ze sovětského bloku a následná štvavá kampaň československých a sovětských sdělovacích prostředků proti Jugoslávii, Titovi a jeho spolupracovníkům. S ní započalo také ostrakizování jinak smýšlejících, a vše se najednou pro Bondyho začalo „osvětlovat v jiném světle“,¹² což postupně vedlo k tomu, že se „poprvé začal trochu orientovat a uvědomovat si, jak tu pervertovanou komunistickou politiku, kterou (...) měl možnost pozorovat předcházejícího půl roku, asi interpretovat“.¹³

Z iluze, že by zřízení SSSR mělo socialistický charakter a že by v něm postupně mohlo docházet k realizaci ideálů spojených s emancipačním projektem (rozšíření demokracie na sféru ekonomické produkce, osvobození člověka od hladu a námezdní donucovací práce, možnost univerzálního všestranného rozvoje člověka, odstranění vykořisťování a nastolení samosprávné společnosti atd. apod.), se Bondy vymanil (na rozdíl od řady svých vrstevníků: Pavel Kohout, Milan Kundera, Karel Kosík, Zdeněk Mlynář, Ludvík Vaculík aj.) velice rychle – zhruba na podzim roku 1948.¹⁴ Uvádí v této souvislosti, že na podzim 1948 mu už „charakter našeho zřízení byl jasný“, i když měl „dosud iluze o možnostech nějak to zas přivést na správnou marxis-

rý je režírovaný. To se stupňovalo den ze dne, ne dojem, ale jasná zkušenost, že to je v podstatě pusteš švindl, no a toho pětadvacítyho, když se oslavovalo vítězství pracujícího lidu, už jsem se od toho distancoval. Místo na ty oslavy jsem šel do biografu (...), aby ten distanc od těch oslav byl jó zřetelný.“ Tamt., s. 30. V rozhovoru pro časopis *Inprekor* k této události Bondy dodává: „O této vzpomínce jsem si myslel, že ji nikdy nebude možno verifikovat, ale po více než čtyřiceti letech potvrdil Zdeněk Mlynář, že se na to pamatuje, že jsem mu to říkal téhož dne.“ Bondy, E., „Marxista se nemůže stát antikomunistou“, *Inprekor* [6], 1991, č. 11, s. 24.

¹¹ Bondy, E., *Prvních deset let*, c. d., s. 25.

¹² Srov. tamt., s. 27–28.

¹³ Placák, P., „Flaštička antabusu. Kádrový dotazník Egona Bondyho“, c. d., s. 31.

¹⁴ „Od září 1948 jsem pak už měl vcelku jasno. Mé první básně jsou také o tom, že Sovětský svaz je fašistický režim, že to, co tam je, nemá s marxismem nic společného, že to je čirý fašismus, jemuž je nutno se bránit revoluční cestou.“ Tamt. A o tom, že byl Bondy vůči režimu již značně kritický v době, kterou uvádí, svědčí mj. již sborník *Židovská jména* z přelomu let 1948/1949.

tickou cestu“.¹⁵ (K Bondyho teoretickým předpokladům této možnosti se vrátíme níže.) Dle Pavla Pečínky Bondy v roce 1948 (po Únoru!) z KSČ odešel.¹⁶ Této interpretaci nasvědčují i některé poznámky z Bondyho memoárové prózy *Prvních deset let*. Ve skutečnosti se Bondy jen přestal účastnit stranického života a byl vyloučen až 28. dubna 1950.¹⁷

Jedním z faktorů, který tehdy vedl Bondyho na cestu nesmiřitelného kritika stalinismu, byla i nová vlna antisemitismu, která se začala postupně v Československu rozmáhat. Bondy na ni reagoval iniciováním sborníku *Židovská jména*, v němž si autoři „zvolili nápadně židovské pseudonymy jako protest proti opět začínajícímu antisemitismu“.¹⁸ Odtud také pochází pseudonym „Egon Bondy“. Sborník vyšel v samizdatu v lednu 1949 a byl pravděpodobně prvním poválečným literárním samizdatem.¹⁹ Příspěvky Bondyho a Jany Krejcarové (druhé iniciátorky sborníku) však jsou z konce roku 1948.²⁰

Nejvýznamnější vliv na vývoj Bondyho politického smýšlení v této době mělo zřejmě setkání se Závišem Kalandrou. Bondy se s ním se-

¹⁵ Bondy, E., *Prvních deset let*, c. d., s. 33.

¹⁶ Viz Pečinka, P., *Pod rudou vlajkou proti KSČ*, Doplněk, Brno 1999, s. 45.

¹⁷ Je dochován dopis 18. místní organizace KSČ z 22. dubna 1950, v němž předseda místní organizace KSČ informuje adresáta Zbyňka Fišera, že výbor místní organizace se usnesl na podání návrhu členské schůzi konané 28. 4. 1950, aby byl zbaven členství, jelikož se 1) delší dobu nezúčastňuje členských schůzí a jiných akcí pořádaných místní organizací, 2) neplatí členské příspěvky a 3) dopouští se „hrubého porušení bdělosti a ostrážitosti tím, že členskou legitimaci vydává do rukou jiné osoby, jež není členem strany“. Osobní archiv EB v držení Martina Machovce. Rovněž v již zmiňovaném životopisu přikládaném ke kandidátské zkoušce se uvádí, že „byl vyškrtnut ze strany“ v roce 1950. Archiv Univerzity Karlovy, složka Zbyněk Fišer. Oproti tomu Archiv bezpečnostních složek mylně uvádí, že byl vyloučen již v roce 1949: „Neplnil povinnosti člena strany a projevoval trockistické smýšlení. Proto byl v roce 1949 ze strany vyloučen.“ Archiv bezpečnostních složek, 621754_MV_1_1_0010-1.

¹⁸ Bondy, E., *Prvních deset let*, c. d., s. 34.

¹⁹ „Neuvažujeme-li o protektorátních ‚černých tiscích‘, řečeno slovy Ludvíka Kundery, pak ormligové vydání [*Židovských jmen*] z ledna 1949 je vysoce pravděpodobně prvním českým literárním samizdatem – tedy téměř jistě prvním po únoru 1948.“ Machovec, M., „Židovská jména rediviva“, *A2*, 3, 2007, č. 51/52, s. 10.

²⁰ Srov. *Židovská jména: 1949*, ed. připravil a doslov napsal M. Machovec, předmluva S. Dvorský, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 1995, s. 31.

známil na konci roku 1948. Ve svých pamětech uvádí, že „byl nadšen, že konečně vidí skutečného nefalšovaného trockistu ze starých dob“.²¹ Kalandra představoval pro Bondyho člověka jemu velice blízkého, Bondy dokonce říká, že Kalandra byl pro něj „po určitou dobu víc než vlastní otec“;²² byť s ním zdaleka ne ve všem souhlasil. Oponoval v té době například Kalandrově názoru, že i kdyby se v SSSR dostal k moci místo Stalina Trockij, byl by vývoj v SSSR víceméně kvalitativně obdobný. Později však, jak dosvědčuje mimo jiné právě *Pracovní analýza*, uznává, že Kalandra měl v tomto bodě pravdu. Přes dílčí nesouhlas je však zřejmé, že Kalandrův vliv byl v té době na Bondyho v mnoha ohledech určující.

Přejdeme nyní od vlivů, které souvisely s osobním působením a zkušeností bezprostředně zakoušené reality, k vlivům teoretickým (byť tyto vlivy nelze pochopitelně zcela oddělovat, resp. lze je oddělovat jen v abstrakci), jež Bondyho politické myšlení na konci čtyřicátých let utvářely.

Zhruba v polovině roku 1948 (tedy ještě před setkáním s Kalandrou) čte Bondy podle svých pamětí Trockého *Zrazenou revoluci* a souhlasí v hlavních rysech s Trockého hodnocením SSSR a deklaruje se otevřeně jako trockista.²³ Velmi rychle však dospívá k názoru, že se Trockij mýlil, když považoval SSSR za pouze tzv. degenerovanou formou dělnické vlády, a například již v textu „2000“, který byl dle tiráže psán v období od prosince 1949 do února 1950 a vydán v lednu 1951 v edici *Půlnoc*, explicitně označuje tento Trockého názor za jeho „největší teoretický omyl“.²⁴

²¹ Bondy, E., *Prvních deset let*, c. d., s. 37.

²² Viz televizní dokument „Fišer alias Bondy I“: „Mezi námi vznikl neobyčejně blízký vztah. Až do jeho zatčení, které bylo na konci roku '49, jsem s ním trávil prakticky každý den.“ Viz také např. Homeless & Hungry [Drožd, L.], „Sám v apokalypse – Egon Bondy“, *Vokno 2000*, 1997, č. 1, s. 69.

²³ „Byl jsem však trockistou velice akcechtivým.“ Bondy, E., *Prvních deset let*, c. d., s. 32, viz rovněž např. s. 51–52. Srov. též týž, „Knížka o tom, jak se mi filosofovalo“, in: týž, *Filosofické dílo, sv. IV. Postpříběh, příležitostné eseje a rekapitulace. Texty z pozůstalosti II*, DharmaGaia, Praha 2013, s. 189 aj.

²⁴ Srov. Bondy, E., „2000“, c. d., s. 183.

V souladu s Trockým ovšem přijímá přesvědčení, že stalinismus nemá nic společného se socialismem, a zřízení Sovětského svazu a jeho satelitů dokonce charakterizuje jako *fašistické*. Bondy, kterému je v té době 20 let, tak radikalizuje Trockého tvrzení o jisté podobnosti fašismu a stalinismu.²⁵ V tomto duchu píše i své básně z té doby.²⁶

Názor, že SSSR má přímo fašistický charakter, vyrůstá u Bondyho z přesvědčení, že SSSR není již pouze degenerovanou formou dělnické vlády, jak se domníval Trockij, ale že zde došlo ke konstituci nové vládnoucí třídy, která ovládá stát, jenž je „nezakrytým exploátorem a jeho představitelé jsou jeho první akcionáři (to už je ovšem zakryto)“.²⁷ Proti tomuto zřízení je proto třeba se dle Bondyho bránit revoluční cestou – v souladu s tradicí revolučního marxismu. Předpoklady pro tuto revoluční cestu Bondy spatřuje jednak v tom, že stát se stal de facto „prvním a jediným vykořisťovatelem“, a ztrácí tak funkci určitého smířovatele a „třídního nárazníku“ mezi vykořisťovanými a vykořisťovateli, jelikož se sám stává univerzálním vykořisťovatelem, čímž se jen může ještě více rozvinout intenzita třídního boje (tezi o zvyšování intenzity třídního boje Bondy ovšem chápe přesně opačně než stalinisté. Zatímco Stalin prohlašovat, že se bude zintenzivňovat boj bývalých vládnoucích tříd, Bondy píše o zintenzivnění třídního boje *nových* vládnoucích tříd vůči zbytku obyvatelstva), dále jednak v tom, že zestátnění průmyslu a kolektivizace zemědělství (Bondy se zde odkazuje na Trockého), byť neznamenají

²⁵ „Přes hluboké rozdíly ve svých společenských základech jsou stalinismus a fašismus symetrické jevy. Mnohými svými rysy se překvapivě podobají navzájem.“ Trockij, L. D., *Zrazená revoluce*, Doplněk, Brno 1995, s. 234.

²⁶ Srov. např. „Nemyslet – to přijde často drazé: / Srovnej si Marxe a Stalina v Sovětském svaze! / Uvědom si že fašismus má vládnoucí třídu / třebaže všechno formálně patří lidu / Vzpomeň si na to co Lenin napsal: / fabriky vlastnit vládnoucí třída přímo nepotřebuje/ záleží na tom kdo celou výrobou disponuje / Tou ve fašismu disponuje stát (...) Smysl / jež fašismus do života lije / není nic jiného než mytologie / (...) Soudruzi / braňte se fašistické ideologii / Vždyť v Sovětském svazu / Marxe po hlavě bít / (...) Zabraňte stalinskému fašismu / úplně pohřbít Říjnovou revoluci / Nepodléhejte desorientaci / ani defetismu (...)“ Bondy, E., *Básnické spisy I. 1947-1963*, Argo, Praha 2014, s. 151-152.

²⁷ Bondy, E., „2000“, c. d., s. 179.

samy o sobě socialismus, představují „politicko-právní a výrobně administrativní předpoklady socialismu“.²⁸ Tyto dva předpoklady jsou podle Bondyho nyní splněny „ve všech fašistických státech“ (myšleny státy východního bloku). Zároveň vývoj směřuje podle Bondyho k tomu, že budou brzy splněny i v „imperialistických státech“, jelikož „centralizace výroby i likvidace malozemědělství pokračují v imperialistických státech stále vpřed k fašistické ekonomické struktuře“.²⁹ Podle Bondyho jsou tím dány „ekonomické předpoklady úspěšné revoluce“.³⁰

V *Pracovní analýze*, v níž Bondy charakterizuje země východního bloku jako „státněkapitalistické“ a kapitalistické země jako „státněmonopolistické“, příp. jako „státněmonopolistické imperialistické země“, pak rozebírá trend směřující k sjednocení jejich ekonomické struktury a politické důsledky z toho vyplývající, a zařazuje se tak vlastně do tradice teoretiků konvergence.

Názoru, že SSSR je fašistický stát, se Bondy věnuje v již zmíněném textu „2000“ a v textu s názvem „Diktatura proletariatu“ z přelomu roku 1949–1950.³¹ Analogii mezi sovětským zřízením a zřízením fašistickým vidí zejména v tom, že „vládnoucí třída“ má k dispozici možnost *bezprostředně* ovládat a využívat stát pro své účely³² (v ji-

²⁸ Tamt.

²⁹ Podle Bondyho tyto podmínky například vedou k tomu, že přechod od tržně kapitalistického hospodaření k systému, který v tomto období označuje jako fašistický, je relativně snadný a nemusí nutně kapitalistickou vládnoucí třídu ohrožovat, ba naopak může být v určité situaci pro ni dokonce výhodný. „V Americe dnes například stačí, aby se představitelé trustů vzdali svých podniků a vstoupivše do vlády – lépe řečeno – vytvořivše vládu, vydali velkolepou ústavu o společenském vlastnictví a o všech svobodách a – nic nezmění. (Respektive jejich mocenské pozice se ještě zlepší, stejně tak jejich zisky.)“ Tamt., s. 177.

³⁰ Tamt., s. 179.

³¹ Charakteristika režimů východního bloku jako režimů fašistických však přetrvává i v šedesátých letech, i když na ni není kladen takový důraz. V *Pracovní analýze* např. čteme: „[zdroj těchto tendencí] kulminuje dnes ve fašismu a fašizujícím státním kapitalismu“. Viz níže, s. 334. Označení fašismu pro minulý režim se však u Bondyho objevuje i v pozdějším období. Srov. např. Bondy, E., *Básnické spisy III*, c. d., s. 53, s. 61, 135 aj.

³² „Dosavadní vládnoucí třída převzme stát do svých rukou přímo, spojíví jej

ných společenských formacích je tento vztah mezi vládou a státem podstatně komplikovanější). To jí dává dříve netušené možnosti a prostředky manipulace i ideologické indoktrinace: „navýsost zmodernizované policajství, tak charakteristické pro III. říši a Sovětský svaz“, „bezmezná pravomoc nad celým životem každého člena společnosti“³³ a „monopol na ideologickou dezorientaci a otravu, jež má v rukou strana“.³⁴ Rysem takto pojímaného fašismu je, že, jak již bylo naznačeno, fašismus odstraňuje stát „v jeho funkci třídního smířovatele a [odstraňuje] jeho nejcharakterističtější znaky, jako je parlament a politické strany, neboť oficiální fašistickou teorií je, že ve fašismu namísto třídního boje nastupuje třídní spolupráce (na čemž se shodli Stalin, Hitler i Mussolini). Avšak ideologie státu a státnosti je pro fašisty *conditio sine qua non*, neboť je jedinou možnou formou, pod níž je možno současně prohlašovat, že výrobní prostředky patří celé společnosti, a současně vykořisťovat dělnickou třídu dosud nebývalým způsobem.“³⁵

s řízením výrobního procesu, dělnická třída je zbavena svých práv násilnou a heterogenní diktaturou.“ Bondy, E., „Diktatura proletariatu“, c. d., s. 837.

³³ „Např. nikdo nesmí nastoupit do zaměstnání, pokud k němu není přidělen, v SSSR stěhuje stát lidi z místa na místo roztrhává přitom zcela suverénně i mladé manželé, aby při této neustále výměně pracovišť nemohl se nikde vytvořit spontánní kolektiv. V III. říši a v SSSR je stát posledním rozhodčím i ve věcech rozplozování členů strany, neboť určité skupiny obyvatelstva jsou a priori vyloučeny z manželských svazků s řádnými občany, ať jsou to nearijci, nebo občané nemající úřední doklad o státní spolehlivosti. A tak dále.“ Bondy, E., „2000“, c. d., s. 179–180.

³⁴ Tamt.

³⁵ Tamt., s. 177. V této souvislosti není nezajímavé srovnání s rozbořem z pera francouzského surrealistického básníka Benjamina Péreta, který byl napsán o necelé čtyři roky dříve a který vykazuje s Bondyho rozbořem překvapivou řadu podobností. Bondy Péretův text téměř s jistotou přímo neznal, jelikož vyšel v Mexiku v roce 1946 ve francouzštině (ani dnes nemá Francouzská národní knihovna jediný exemplář a francouzská databáze uvádí existenci pouze dvou exemplářů: jeden v BDIC v Nanterre, druhý v CCI v Le Centre Pompidou), nicméně z hledem k tomu, že se pohyboval v surrealistickém prostředí, není zcela vyloučeno, že k němu některé ohlasy na Péretův text či obecně uvažování některých surrealistů o SSSR ovlivněné přímo či nepřímo Péretem mohly proniknout. Péret v uvedeném textu zkoumá mimo jiné roli tzv. „dělnických“ vlád ve východním bloku, přičemž adjektivum „dělnický“ dává vždy do uvozovek. Podle něj „dělníci“ ministři plní v 2. polovi-

SSSR považuje Bondy v této souvislosti za „fašismus ve své nejdokonalejší formě“.³⁶ Za nižší stadia fašismu považuje Itálii a Japonsko, kde existovali i přímí vlastníci výrobních prostředků, byť neměli samostatnou úlohu při správě svých podniků, a kde se zastavili před „nedotknutelností“ kartelů a trustů. Za „vládnoucí třídu vyššího stupně fašismu“ pak považuje „SSSR, lidové demokracie, do značné míry i třetí říši“. Franco pak podle něj „stojí úplně na periferii fašismu, podáváje pouze polofeudální despotii s určitými fašistickými prvky“.³⁷ Vzhledem k tomu, že v těchto typech států byla odstraněna role státu jako „třídního smířovatele“, stát podle Bondyho nejenže „neutlumuje revoluční napětí, ale přímo je vytváří“, a Bondy proto nepřestává věřit, že „konec tisíciletí si neodpustí ten ohromný ohňostroj revoluce“.³⁹ Víru ve světovou revoluci spojuje i se vzmachem revoluční vlny v koloniálních zemích. (Tento moment nabude pro Bondyho na významu v jeho koncepcích z šedesátých let, spojených do značné míry s maoismem, a zůstane trvalou součástí jeho myšlení.)

Perspektivu možnosti revoluční přeměny společnosti spojenou s trockistickými východisky opouští Bondy podle svých pamětí již v první polovině padesátých let.⁴⁰ Ke kritice trockismu se vrací poz-

ně čtyřicátých let ve skutečnosti „úlohu zachránců kapitalismu“. Jejich metody při plnění této role přitom podle Péréta „nemohou být jiné než fašistické“. Fašismus, jak jej známe z Itálie a Německa, představoval „poslední vzepětí kapitalismu zachránit se svými vlastními prostředky. V této podobě fašismus selhal.“ Jiným způsobem záchrany kapitalismu jsou však podle Péréta právě „dělnické“ vlády. „Tato ‚dělnická vláda‘, aby zachránila kapitalismus, musí nevyhnutelně převzít ve vlastní režii opatření využívaná fašisty (...), aby vytvořila takovou situaci, v níž jsou masy zbaveny všech prostředků vyvíjet činnost.“ Peralta [Benajmin Péret], *Le „Manifeste“ des exégètes*, Revolución, Mexiko 1946, s. 12–13. V SSSR vznikla podle Péréta „nová vládnoucí třída“, která „nebude moci nikdy sehrát progresivní úlohu v následujícím období, poněvadž (...) se zařazuje do světové buržoazie“. SSSR se tak podle Péréta integruje do kapitalistického řádu a nemá již zájem na jeho zničení. Tamt. s. 7. Zřízení v SSSR charakterizuje Péret jako „statní kapitalismus“.

³⁶ Bondy, E., „2000“, c. d., s. 177.

³⁷ Bondy, E., „Diktatura proletariatu“, c. d., s. 841.

³⁸ Bondy, E., „2000“, c. d., s. 179.

³⁹ Tamt., s. 180.

⁴⁰ „Můj trockistický elán dávno vyprchal, už jsem věděl o trockismu své a už

ději právě v *Pracovní analýze*, v populární formě pak rovněž například v románu *Invalidní sourozenci*.⁴¹ Od poloviny padesátých let až do poloviny let šedesátých, kdy Bondy začíná recipovat a zpracovávat impulsy kulturní revoluce v Číně, ustupuje v tomto období do pozadí poloha Bondyho-revolucionáře a dominuje spíše poloha Bondyho-filosofova a Bondyho-básníka (přínejmenším pokud jde o textové výstupy).

Důkladnějšímu studiu filosofie se Bondy věnuje zejména od přelomu roku 1951/1952, kdy podle svých slov shledává, že engelsovský ontologický model, resp. engelsové pojetí dialektického materialismu, které se mu zdálo do té doby zcela validní, validní z ontologického hlediska není.⁴² Byl to pro něj impuls věnovat se hlouběji ontologickým otázkám a soustavnému studiu jak evropské, tak mimoevropské filosofie – z ní především buddhismu, učí se dokonce sanskrt, studuje taoismus, zabývá se i mystikou a různými teosofickými proudy, jimž ovšem ve svých filosofických textech nepřikládá velký filosofický význam. Buddhismus a taoismus měly však určující vliv na jeho filosofii po celý život.

14. června 1957 vykonává maturitní zkoušku a ve stejném roce zahajuje na Filosofické fakultě Univerzity Karlovy studium filosofie a psychologie. Studia dokončí na podzim roku 1961.⁴³ V šedesátých letech oficiálně publikuje pod svým občanským jménem Zbyněk Fišer své filosofické práce *Otázky bytí a existence* (Svobodné slovo, Praha 1967), monografii o Buddhovi (*Buddha*, Orbis, Praha 1968) a hlavně *Útěchu z ontologie* (Academia, Praha 1967, psána na jaře 1962), aktivně se účastní fakultního dialogického semináře Milana Machovce mezi křesťany a marxisty⁴⁴ a publikuje v odborném tisku.⁴⁵

jsem jej nikterak nepovažoval za perspektivní.“ Bondy, E., *Prvních deset let*, c. d., s. 76. (Toto vyjádření se týká přelomu roku 1953 a 1954.) Rovněž v „Knížce o tom, jak se mi filosofovalo“ (c. d., s. 189–190) uvádí, že „trockismus byl vlastně už tehdy jedním z nejkonzervativnějších proudů, ve filosofii zcela dogmatický“.

⁴¹ Bondy, E., *Invalidní sourozenci*. Zvláštní vydání..., Brno 2002, s. 88–94.

⁴² Bondy, E., „Knížka o tom, jak se mi filosofovalo“, c. d., s. 190.

⁴³ Diplomová práce *Příspěvek k problematice marxistické ontologie* se stala později základem Bondyho knihy *Otázky bytí a existence*.

⁴⁴ Význam Machovcova marxisticko-křesťanského dialogického semináře přibližují z různých pohledů Jindrová, K., Tachecí, P., Žďárský, P. (eds.), *Mistr dialogu*

Byl to mimochodem právě Milan Machovec, který prosadil vydání *Útěchy z ontologie*, již považoval (a to i z odstupu tří desetiletí) za dílo z filosofického hlediska naprosto mimořádné.⁴⁶ Jeho vysoké hodnocení Bondyho filosofických prací však nalézáme u Machovce již v jeho recenzi, která následovala bezprostředně po vydání *Útěchy*: „Osobně považuji tuto Fišerovu knihu za jeden z nejvýznamnějších a nejpozoruhodnějších činů české filosofie celého posledního období – a po stránce myslitelské koncentrace a závažnosti dotčených otázek za čin u nás nejpozoruhodnější vůbec – a zcela nepochybně zasáhne i do světových měřítek a vzbudí ohlas a zájem u filosofů světového jména, tím i zájem o novou českou marxistickou produkci...“⁴⁷ Je třeba dodat, že Machovcova předpověď se v tomto bodě nenaplnila. Fišerova (Bondyho) kniha žádný výrazný světový ohlas nezískala (ani v zahraničí v té době vůbec nevyšla), byť např. Erich

Milan Machovec. *Sborník k nedožitým osmdesátinám českého filosofa*, Akropolis, Praha 2006. Egon Bondy zde vzpomíná na tento seminář v příspěvku „Marxisticko-křesťanský dialog Milana Machovce“, tamt., s. 59–63.

⁴⁵ Viz Bondyho práce „Buddhova filosofie“, *Dějiny a současnost*, V, 1963, č. 10 [zde uvedeno chybně Zdeněk Fišer]; „Zen-buddhismus“, *Dějiny a současnost*, VI, 1964, č. 8; „K problematice malých sokratovských škol“, *Filosofický časopis*, XII, 1964, č. 5; „Význam buddhistické tradice v dnešním světě“ (přednáška, *Zprávy Československé společnosti orientalistické při ČSAV*, VI, září 1965, č. 2 [*Materiály ze symposia Tradice a současnost – VII. orientalistická konference, Liblice, 20.–22. dubna 1965*]).

⁴⁶ V rozhovoru z roku 1999 například uvádí, že pokud „ve 20. století u nás, v oblasti filosofického snažení, vzniklo něco geniálního, tak je to *Útěcha z ontologie*. (...) Ve 20. století vycházely pozdní věci Masarykovy, vycházely věci Patočkovy, vesměs věci významné, kdežto Bondy tu vytvořil něco, co je tak trochu podobné, dejme tomu, v antice Aristotelově *Metafyzice* nebo některým stoickým spisům, nebo v novověku v Německu, řekněme, dílům Kanta nebo Hegela.“ Milan Machovec, rozhovor v televizním dokumentu „Fišer alias Bondy I“. Srov. též, Machovec, M., „Místo Egon Bondyho v dějinách metafysiky“, *Filosofický časopis*, XLII, 1994, č. 5, s. 823–837.

⁴⁷ Machovec, M., „Pozoruhodné dílo nové české filosofie“, *Filosofický časopis*, XVI, 1968, č. 1, s. 158. Pochvalná je rovněž hned následující recenze od Zdeňka Javůrka, která se týká práce *Otázky bytí a existence*: Javůrek, Z., „Pokus o koncepci marxistického modelu ontologie“, *Filosofický časopis*, XVI, 1968, č. 1, s. 162–167. Oproti tomu recenze, která předchází recenzi Machovcově a týká se *Útěchy*, je značně kritická, až výsměšná. Lukáš, P., „Ediční omyl“, tamt. s. 155–157.

Fromm, který měl k dispozici překlady Bondyho textů do angličtiny od Benjaminu B. Page,⁴⁸ uvádí, že Zbyněk Fišer je „jeden z nejvýznamnějších českých, leč málo známých filosofů“.⁴⁹

V českém prostředí však Bondy určitého úspěchu jako filosof dosahuje. V roce 1967 mu vycházejí hned dvě knihy, v roce 1968 jedna. Zahájení kulturní revoluce v roce 1966, a vlastně již dříve zahájená otevřená kritika SSSR ze strany Číny, však zároveň vedou k tomu, že se znovu začíná více vyjevovat poloha Bondyho-revolucionáře a revolučního marxisty. Ta je nyní spojena s maoismem, jež Bondy nadšeně vítá. Důvody kladného ocenění maoismu jsou vyjádřeny nejseverněji mimo jiné právě v *Pracovní analýze*.⁵⁰

S přijetím maoismu a kulturní revoluce, kterou si, dlužno podotknout, Bondy značně idealizoval, a zároveň s liberalizací poměrů, za nichž bylo možné projevoval opoziční politické názory, začíná se i politicky (ovšem pochopitelně mimo oficiální politiku) angažovat. Jedním z projevů těchto aktivit v roce 1968 je založení *Názorového sdružení levice*, jež vydává časopis *Informační materiály*.⁵¹ Jak uvádí J. Pažout, toto sdružení mělo asi 100–150 lidí a bylo ideově dosti široké – od anarchistů přes maoisty a trockisty až k evangelíkům z Křesťanské mírové konference. Kromě Bondyho (který v této době vystupoval nikoli jako Bondy, ale jako Fišer), zde působil rovněž Petr Uhl,

⁴⁸ „Byl to začátek opravdu pevného přátelství mezi Frommem a Milanem [Machovcem] a také začátek společně sdíleného zájmu mezi Frommem a Zbyňkem [Fišerem] – Fromm upravil rukopis mého dřívějšího náčrtu zkusného překladu *Útěchy z ontologie*, zatímco Zbyněk velice brzy připravil český překlad Frommovy knížky *Budete jako bohové*, jež samozřejmě nemohla vyjít dalších dvacet let.“ Viz Page, B. B., „Dialogy“, in: Jindrová, K., Tachecí, P., Žďárský, P. (eds.), *Mistr dialogu Milan Machovec*, c. d., s. 149. Pageův překlad však vyšel knižně až v roce 2001: *The Consolation of Ontology. On the Substantial and Nonsubstantial Models*, Lexington Books, Lanham – Boulder – New York – Oxford 2001.

⁴⁹ Fromm, E., *Mít, nebo být?*, přel. J. Lusk, Aurora, Praha 2001, s. 41.

⁵⁰ Viz *Pracovní analýza*, níže s. 61–348.

⁵¹ Časopis *Informační materiály*, známý spíše pod zkratkou *Infomat*, jenž vycházel v letech 1971–1982 v Západním Berlíně, převzal svůj název právě od stejnojmenného pražského časopisu, který v roce 1968 vydávalo *Názorové sdružení levice*. (Rozhovor s Petrem Uhlem z 14. března 2015.)

Vladimír Říha, Jan Smíšek a Rudolf Slánský ml. Mezi nejmladší členy patřil např. maoisticky orientovaný dělník a později student FF UK Tomáš Sigmund, který byl později jedním z odsouzených v procesu s Hnutím revoluční mládeže, Jiří Müller, Václav Trojan a další.

V *Informačních materiálech*, které sdružení vydávalo, Bondy publikuje svůj text „Dělnické samosprávy a revoluční strana“, formuluje tzv. „Stanovisko“ (Pražského klubu názorového sdružení levice), na konferenci Československé orientalistické společnosti prosloví přednášku „Marxismus u Mao Ce-tunga“. ⁵² (Tyto texty zde pro doplnění kontextu Bondyho tehdejších aktivit přetiskujeme. ⁵³) O maoismu následně přednáší např. i v prosinci 1968 na brněnské filosofické fakultě či o Velikonocích 1969 na třídením semináři nové levice. ⁵⁴

⁵² Viz „Dělnické samosprávy a revoluční strana“, *Informační materiály Názorového sdružení levice*, č. 1–2 [červen a červenec 1968]; v prvním čísle byly otištěny 1. a 2. část textu, ve druhém čísle 3., 4. a 5. část textu [1. část, redakčně upravená a mírně krácená vyšla též v *Nové svobodě* dne 14. 6. 1968 na s. 3 pod titulem „Rady pracujících a co k nim všechno patří. Demokracie ve výrobě“. Podepsán je „PhDr. Zdeněk /sic! / Fišer, CSc., VŠB, Ostrava)]. „Stanovisko [Socialismus je otázkou revolučního vítězství proletariátu a jeho spojenců...]“ [úvodní prohlášení „Pražského klubu názorového sdružení levice“, dat. „2. července 1968“; zde v redakčním úvodním odstavci je uvedeno, že „Návrh stanoviska vypracoval Zbyněk Fišer, a to z iniciativy soudruhů, kteří se účastní diskusí pražského klubu (...) Definitivní podoba stanoviska je kolektivní prací pražského klubu] (tiskem v pětistránkovém separátu b. d., zřejmě z července 1968, v úpravě shodné s úpravou *Informačních materiálů Názorového sdružení levice*). „Marxismus u Mao Ce-tunga“ /přednáška; pod jménem Zbyněk Fišer/ (*Zprávy Československé společnosti orientalistické* při ČSAV, VII, prosinec 1967, č. 1 [Materiály z VIII. orientalistické konference, část I.] [Praha 1967]). Viz Machovec, M., „Bibliografie Egona Bondyho (se soupisem rukopisné pozůstalosti a archivované korespondence)“, dostupné na WWW: http://www.libpro.cz/docs/bibliografie-egona-bondyho_2014_1408367166.pdf

⁵³ Viz níže, odd. Jiné texty, s. 349–393.

⁵⁴ „Na setkání bylo přítomno zhruba 30 až 50 osob. Ze zahraničí se ho účastnili kvakeři, maoisté, anarchisté, trockisté atd., k nejznámějším účastníkům patřil anglický trockista Ralph Schoenman, blízký spolupracovník Bertranda Russella. S přednáškou zde vystoupili Zbyněk Fišer a profesor Jan Patočka.“ Pažout, J., *Mocným navzdory. Studentské hnutí v šedesátých letech 20. století*, Prostor, Praha 2008, s. 217. Obdobně charakterizuje setkání i Pavel Pečínka. Dodává, že tento třídení seminář nové levice zorganizoval Ivan Hartel. Srov. Pečínka, P., *Pod rudou vlajkou proti KSČ*, c. d., s. 55.

To, co Bondy oceňoval na maoismu – podobně jako celá řada evropských levicových intelektuálů, např. Louis Althusser, Jean-Paul Sartre, Alain Badiou, Michel Foucault, Jacques Rancière a celá řada dalších –, byl proklamovaný důraz na potřebu vytvoření samosprávné společnosti a kritika zřízení v Sovětském svazu, který se vydal podle Maa „kapitalistickou cestou“ a vede k novému typu třídní společnosti. Podle Bondyho došlo v SSSR ke vzniku státního kapitalismu a zformování nové vládnoucí třídy, která na vytvoření socialismu, jež Bondy spojuje právě se samosprávnou společností, pochopitelně nemá zájem, ba naopak se mu bude snažit za každou cenu zabránit.

Z jeho pohledu je tedy stalinistické direktivní zřízení (které ovšem nelze redukovat pouze na období Stalinovy vlády a na jeho osobu), které podle Bondyho nabylo formu státního kapitalismu, de facto antisocialistické a antimarxistické a pro potřeby vytvoření socialistické společnosti zcela disfunkční; nevede k emancipaci, nýbrž naopak k nové formě útlaaku.⁵⁵

Státní kapitalismus charakterizuje Bondy jako zřízení, v němž dochází k tomu, že „nominální soukromé vlastnictví výrobních prostředků přestává být eo ipso základem příslušnosti k vládnoucí třídě, která začíná dostávat zcela nový profil, a proces vrcholí tam, kde

⁵⁵ „Vítal jsem s nadějami, když se v Číně objevily Mao Ce-tungovy koncepce, které se pak projeví tím, že se Čína odtrhla od Sovětského svazu s argumentací, že Sovětský svaz opustil marxistickou linii a přešel na linii budování státního kapitalismu (...). Když v Číně začala kulturní revoluce v roce 1964, tak jsem ji velmi bedlivě sledoval, jako pravděpodobně jeden z velmi mála lidí v Československu. (...) Málokdo u nás ví, že kulturní revoluce začínala nejen s obrovskými nadějami, ale také s velice radikálními požadavky na vytvoření systému přímé demokracie, likvidace všech struktur jako je strana, svaz mládeže atd. – tedy vytvoření přímé demokracie po vzoru Pařížské komuny. (...) [Mao Ce-tung vytýčil také například] pozoruhodnou tezi, že se s největší bedlivostí má dbát na to, aby se nepotlačoval názor menšiny, protože historie nás učí, že menšina má vždycky pravdu atd.“ Jak Bondy vzápětí dodává, Mao však „nedokázal překročit Leninův stín, a když se podařilo skutečně tu partaj rozbourat, tak ji začal znova stavět. A to způsobem nejen diktátorským, ale (...) v podstatě se stejnými kádry. Takže v Číně, kde se v průběhu kulturní revoluce mluvilo o tom, že má být zabráněno vzniku nové čínské vládnoucí třídy, se naopak vznik nové vládnoucí třídy urychlil.“ Bondy, E., „Marxista se nemůže stát antikomunistou“, c. d., s. 26.

výrobní prostředky jsou nominálně převedeny do státního či „společenského“ vlastnictví, ale je jimi disponováno nikoli bezprostředními výrobci, nýbrž úzkou vládnoucí oligarchií, která dokonce ani nemusí být dědičná. Klíčem k určení charakteru takovéto společnosti je míra, v níž je nebo není disponováno výrobními prostředky a výrobním produktem v rukou bezprostředních výrobců.⁵⁶

Je důležité na tomto místě upozornit, že podle Bondyho se v satelitech Sovětského svazu *vládnoucí třída* v pravém slova smyslu nekonstitovala. Tamější vládní představitelé bychom spíše mohli označit pojmem, který v jiné souvislosti užívá Jan Keller, totiž pojmem „servisní elita“.⁵⁷ Ta není vlastním subjektem rozhodování, ale plní, přímo či nepřímo, direktivy sovětské vládnoucí třídy, jež vlastní řízení přenechává ve valné většině případů „bezprostředně sloužícím“, „vybírá inteligentní *služebníky* (jež někdy povyšuje do svých řad)“, zatímco sama „vlastní vládnoucí třída žije a působí dosti v skrytu“,⁵⁸ a upomíná tak na pojem „diskrétní elity“. Neplní-li servisní elita instrukce vládnoucí třídy či vykazuje-li tendence se od vládnoucí třídy emancipovat a sama se stát autonomním vládnoucím subjektem rozhodování, vládnoucí třída ji zpravidla vymění. Podle Bondyho je ukázkovým příkladem invaze do Československa roku 1968.

Svůj názor, že v Československu dochází v roce 1968 ke konstituci vládnoucí třídy, formuluje Bondy blíže v jiném svém textu, který rovněž připojujeme k tomuto vydání, totiž v tzv. „Stanovisku“, které reaguje přímo na některé konkrétní rysy spojené s pražským jarem. Byť Bondy vítá program pražského jara jako projekt, který může vést k nastolení socialistické demokracie a společenské samosprávy, kterou sám prosazuje, poukazuje zároveň na možnost „velmi vážného nebezpečí“, že se systém „posunuje nebezpečně k novému třídnímu rozdělení společnosti“⁵⁹ a že může dojít k tomu, že „skupinová moc

⁵⁶ Viz *Pracovní analýza*, níže s. 83.

⁵⁷ K pojmu servisní a diskrétní elita srov. Keller, J., *Tři sociální světy*, Sociologické nakladatelství (SLON), Praha 2010.

⁵⁸ Srov. *Pracovní analýza*, níže s. 188.

⁵⁹ Viz „Stanovisko“, níže s. 387.

staré státně-stranické byrokracie bude vystřídána mocí společenské vrstvy, která bude mít již základní rysy společenské třídy⁶⁰.

Program pražského jara, který, jak jsme již uvedli, podle Bondyho představuje možnost vytvořit skutečnou demokracii a společenskou samosprávu,⁶¹ skýtá naději, že dojdou-li tyto možnosti skutečně naplnění, ke konstituování nové vládnoucí třídy nedojde. Cílem Bondyho aktivit v roce 1968, spojených rovněž s již zmiňovaným založením *Názorového sdružení levice*, které chce být určitou ideovou protiváhou např. Klubu angažovaných nestraníků či Klubu kritického myšlení,⁶² je právě prosazovat koncept socialismu, jenž by byl založen na široce pojaté demokracii a společenské samosprávě, a vyhnout se přitom liberalistickému pojetí,⁶³ či dokonce restauraci kapitalismu. Tento rozměr se samozřejmě projevuje kromě *Pracovní analýzy* a „Stanoviska“ také v textech „Prohlášení a výzva“ a zejména pak v textu „Dělnické samosprávy a revoluční strana“ z května až července 1968, které Bondyho pojetí společenské samosprávy dokreslují. Jsou zajímavé především tím, že v nich Bondy, na rozdíl od většiny svých textů, které jsou převážně kritické, předkládá kromě kritiky i pozitivní alternativu.

Vrátíme-li se k projektu pražského jara, není třeba nijak zvlášť zdůrazňovat, že jak vytvoření nové autonomní vládnoucí třídy, tak vytvoření socialismu, tj. široce pojaté demokracie, v níž by lidé byli

⁶⁰ Viz „Stanovisko“, níže s. 388. K tomuto vytvoření může dle Bondyho „snadno dojít sjednocením některých pružnějších (ať už tzv. progresivních nebo tzv. konzervativních) složek staré státně stranické byrokracie s nejsilnějšími skupinami ekonomicko-technokratického managementu a s vlivnými špičkami liberalistické protinovotnovské opozice v řadách inteligence (stranické i nestranické).“ Tamt.

⁶¹ Viz „Stanovisko“, níže, s. 384–393.

⁶² Viz „Prohlášení a výzva“, níže s. 364.

⁶³ „Jestliže by se za zády všeho lidu vytvořila v průběhu příští doby mocenská vrstva, která by měla charakter vládnoucí třídy, nedospělo by se pochopitelně k uskutečnění socialistické demokracie, místo níž bychom sklidili jenom náhražkovou liberalistickou demokracii se všemi jejími politickými i sociálními důsledky. Je jenom zdánlivým paradoxem, že proti takovému výsledku obrodného procesu, pokud by mu nebylo zabráněno pracujícím lidem, by asi přemnoží z dnešních našich liberálů a progresistů svůj hlas nijak nepozvedli.“ Viz „Stanovisko“, níže s. 389.

vlastním subjektem rozhodování, z pohledu SSSR odporovalo jeho zájmům. Násilné potlačení projektu pražského jara tak vedlo jak k destrukci možnosti demokracie a společenské samosprávy, tak k destrukci vzniku nezávislé autonomní vládnoucí třídy a k jejímu nahrazení loajální servisní elitou.

*

V mnoha ohledech analogická situace jako v Československu v roce 1968 existovala podle Bondyho v polovině šedesátých let v Číně, kdy se i tady podle Bondyho schylovalo ke vzniku čínské samostatné vládnoucí třídy a i tady podle něj zároveň hrozila možnost sklouznutí ke státnímu kapitalismu. Kulturní revoluci chápal jako program, který měl této tendenci zabránit, zatímco chystaná sovětská intervence v roce 1969 měla Číně zabránit dokončit proces vymanění se z vlivu Sovětského svazu, který začal již čínsko-sovětskou roztržkou. Ačkoli Brežněvova doktrína, podle níž státy tzv. socialistického tábora mají povinnost bránit tzv. socialistické zřízení kdykoli a kdekoli je ohroženo, se formálně vztahovala pouze na Evropu, Mao v ní spatřoval vážnou hrozbu a viděl v ní předzvěst možného útoku na Čínu.⁶⁴

Možnost vojenské intervence SSSR nebyla vyloučená a skutečně představovala v roce 1969 reálnou hrozbu.⁶⁵ Není náhodné, že Bon-

⁶⁴ Srov. Clubb, O. E., *China and Russia. The Great Game*, Columbia University Press, New York 1971, s. 488. Viz rovněž MacFarquhar, R., Schoenhals, M., *Mao's Last Revolution*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Mass., and London 2006, s. 306.

⁶⁵ Jedna z bitev v březnu 1969 na řece Ussuri si vyžádala „60 lidských životů na straně Sovětů a několik set mrtvých na čínské straně. (...) Počet pohraničních srážek během jara a léta roku 1969 rostl. Kremelské vedení hrozilo Maovi ofenzivou armád Varšavské smlouvy, padla i výhrůžka použití jaderné zbraně. (...) V Pekingu a ostatních velkých čínských městech byl v srpnu vyhlášen stav ohrožení a zmobilizovány miliony lidí, kteří museli hloubit protiatomové kryty. (...) V polovině října Lin Piao (jménem politbyra) nařídil ‚rudou pohotovost‘ a milion vojáků se začal připravovat na obranu proti případnému sovětskému útoku, který byl na spadnutí. Hraniční krize sice utichala, ale Čína v té době provedla první úspěšný podzemní jaderný výbuch, což vyvolalo oprávněné obavy, že by Sověti mohli zaútočit na čínské jaderné základny.“ Short, P., *Mao*, přel. P. Andělová, BB Art, Praha 2001, s. 442.

dy začal psát *Pracovní analýzu* právě bezprostředně po prvních vojenských střetech mezi Čínou a SSSR v březnu 1969. Vzájemné napětí se však projevovalo již dříve. Zahájení kulturní revoluce v roce 1966 tento konflikt, zprvu jen ideologický, posléze i vojenský, ještě více umocnilo.

Maovou motivací k zahájení kulturní revoluce, i když se výklady v tomto ohledu značně liší, byla podle oficiálních prohlášení obava, že pokud by se „situace dál vyvíjela daným směrem, den [, kdy by] kontrarevoluce zvedla hlavu, by nebyl příliš daleko – nastal by za několik let, možná za deset let, nejdéle za několik desetiletí“.⁶⁶ Mao se podle tohoto výkladu obával, že by se Čína mohla vydat stejnou cestou jako SSSR, že by se z ní stal „revizionistický stát přejímající kapitalistické praktiky“⁶⁷ a že by Liou Šao-čchi a Teng Siao-phing (druhý a třetí muž ve státě), mohli po jeho smrti směřovat vývoj Číny právě tímto směrem. Proto již od léta 1962 začal budovat „paralelní mocenskou strukturu, která měla vyvážit vliv stranické mašinérie ovládané Liouem jakožto prvním místopředsedou, Teng Siao-pchingem ve funkci generálního tajemníka a jeho zástupcem Pcheng Čenem“.⁶⁸ Teng Siao-pching se naopak pokoušel zvýšit význam stranických organizací. V únoru 1964 se svěřil diplomatovi ze Srí Lanky, že doufá, že si „Mao neuvědomí, o co se snaží, protože by s jejich záměry [Tengovými a Liouovými] zcela jistě nesouhlasil“.⁶⁹ Ze stranických organizací na venkově se měl stát podle jejich představ poslušný a spolehlivý nástroj prosazování plánovaného hospodářství.⁷⁰ Maova obava, že Liou, kterého považoval za svého nástupce, se vydá stejnou cestou jako předtím Chruščov v SSSR, se pak promítá i v devátém a posledním (Maem schváleném) „otevřeném dopisu“ Komunistické

⁶⁶ Pokud se těmito tendencím nezabrání, píše se dále, komunistická strana se stane „jasně revizionistickou nebo fašistickou stranou a celá Čína změní svou barvu“. Srov. *The Polemic on the General Line of the International Communist Movement*, Foreign Languages Press, Peking 1965, s. 477–478.

⁶⁷ Short, P., *Mao*, c. d. s. 394.

⁶⁸ Tamt., s. 396.

⁶⁹ Tamt., s. 397.

⁷⁰ Srov. tamt.

strany Číny Komunistické straně Sovětského svazu, v němž se uvádí, že to, zda „dokážeme úspěšně zabránit opakování Chruščovova revizionismu v Číně (...), je otázka života a smrti. (...) Jedná se o nadmíru důležitou otázku pro naši stranu a stát.“⁷¹

Čína by podle Maa měla vytvořit podmínky pro vytváření permanentní revoluce. Mao z obavy, že by se Čína mohla vydat cestou SSSR, zahájil boj proti této tendenci, která se podle jeho přesvědčení začala projevovat i v Číně. Dne 16. května 1966 tak byla formálně zahájena Velká kulturní proletářská revoluce, jejímž cílem mělo být podle oficiální proklamace odstranění všech funkcionářů, kteří „se vydali kapitalistickou cestou“. „Tito reprezentanti buržoazie, (...) až by dozrál čas, pokusili by se uchvátit moc a změnit diktaturu proletariátu v diktaturu kapitalistické třídy.“⁷² „Lidi Chruščovova typu“ je proto třeba zbavit politické moci.⁷³

Jak jsme uvedli, napětí mezi Čínou a SSSR se projevovalo již před zahájením kulturní revoluce. V roce 1963 formulovala Čína programový text známý jako „25 bodů“, v němž obvinila SSSR z imperialismu a vyzývala marxisty celého světa, aby se sjednotili na maoistické bázi. To vedlo samozřejmě k ještě většímu ochlazení vztahů mezi Čínou a SSSR a zvýšení potyček na společných hranicích.

Byť narušování hranic mezi oběma zeměmi nebylo v minulosti výjimečné, po okupaci ČSSR v roce 1968 a Brežněvově prohlášení, že sovětská armáda zasáhne všude, kde bude ohrožen socialismus, se Čína začala obávat otevřeného válečného konfliktu. V roce 1969, kdy Bondy píše *Pracovní analýzu*, situace eskalovala tak, že možnost otevřeného válečného konfliktu mezi SSSR a Čínou se ještě zvýšila. V březnu 1969 docházelo na obou stranách k vzájemnému odstřelování na Damánském ostrově na řece Ussuri.⁷⁴ Následovaly další střety,

⁷¹ *The Polemic on the General Line of the International Communist Movement*, c. d., s. 477–478.

⁷² Viz Short, P., *Mao*, c. d., s. 404.

⁷³ Tamt.

⁷⁴ Nešlo jen o běžnou potyčku. Podle CIA americké satelitní snímky odhalily, že „čínská strana řeky [Ussuri] byla tak zjizvená sovětskou artilérií, že vypadala jako měsíční krajina“. *Mao's Last Revolution*, c. d., s. 309.

z nichž k nejvýznamnějšímu došlo v srpnu 1969. Obě země se začaly připravovat na válku. Kosygin prohlásil, že nemůže vyloučit použití jaderných zbraní proti čínským jaderným základnám, a Mao apeloval na to, aby se celý svět spojil „proti imperialismu a zejména proti útočné válce využívající jaderné zbraně“. Nejvyšší představitelé Číny diskutovali za zavřenými dveřmi válečnou strategii a realizovali konkrétní přípravy na válku.⁷⁵

Není zcela jasné (a to ani dnes), kdo byl vlastně za eskalaci konfliktu odpovědný.⁷⁶ Sovětský svaz však nepochybně těžko snášel představu,

⁷⁵ Viz MacFarquhar, R., Schoenhals, M., *Mao's Last Revolution*, c. d., s. 311–315. „Obě země se začaly připravovat na válku. Sovětské taktické jaderné střely na Dálném Východě byly uvedeny do maximálního stavu pohotovosti, tj. byly plně připraveny k palbě. Sovětský svaz rovněž sdělil Číně, že v případě napadení nebude váhat s jaderným útokem proti základnám čínských nukleárních raket.“ Visinger, L., „Co se stalo roku 1969 na Sibiři?“ Dostupné na WWW: <http://www.military.cz/accessories/Siberia-1969.htm>.

⁷⁶ Henry Kissinger popisuje tehdejší situaci následovně: „Na jaře roku 1969 došlo k řadě střetů mezi čínskými a sovětským silami na vzdáleném úseku čínsko-sovětské hranice na sibiřské řece Ussuri. Na základě dvacetiletých zkušeností Washington zprvu považoval za samozřejmé, že tyto šarvátky vyprovokovali fanatičtí čínští vůdcové. Přehodnocení způsobila nemotornost sovětské diplomacie. Sověští diplomaté totiž dodávali Washingtonu podrobné zprávy o sovětské verzi událostí a dotazovali se, jaký by byl americký postoj, kdyby tyto střety eskalovaly. Nebývalá sovětská touha konzultovat s Washingtonem o problému, o němž Amerika dala najevo, že ji nijak zvlášť nezajímá, v nás vyvolala otázku, zda tyto instruktáže neměly připravit půdu pro sovětský útok na Čínu. Toto podezření ještě zesílilo, když americké zpravodajské studie – vypracované v důsledku sovětských informací – odhalily, že se pětky vždy odehrávaly poblíž velkých sovětských základů a daleko od čínských komunikačních center; takovýto charakter bojů dával smysl jedině v případě, že agresorem byly vskutku sovětské jednotky. Těto interpretaci nasvědčovalo i neustále posilování sovětských vojsk podél celé šest a půl tisíce kilometrů dlouhé hranice s Čínou. Zanedlouho na ní stálo přes čtyřicet sovětských divizí.“ Kissinger, H., *Umění diplomacie. Od Richelieu k pádu Berlínské zdi*, přel. M. Calda, Prostor, Praha 1999, s. 754–755. Philip Short naopak zdůrazňuje, že Mao usiloval o to vlákat Sověty do léčky, zajistit si spojení s Spojenými státy, a získat tak relativně volný prostor pro nezávislé směřování. „Mao Ce-tungův plán byl neobyčejně prostý. Pokud se Sovětský svaz stane hlavním nepřítelem Číny, potom tedy Spojené státy (podle hesla „nepřítel mého nepřítele je můj přítel“) budou spojencem Pekingů – bez ohledu na to, že vedou nelítostnou válku s jedním ze spojenců Číny,

že by se Čína měla vyvíjet nezávisle na jeho vlivu, a mohl ve svých plánech navíc využít toho, že po čínské kulturní revoluci se země ocitla v chaosu a armáda byla do značné míry paralyzována (Mao v rámci kulturní revoluce zbavil komunistickou stranu vlivu na armádu⁷⁷).

Hrozící vojenská intervence ze strany SSSR přinutila Čínu jednak opustit kulturní revoluci⁷⁸ a vrátit se k hierarchickému etatistickému uspořádání (důvody nebyly pouze vnitropolitické, nezastupitelnou roli zde hrály i faktory vnější), jednak vedla k námluvám se Spojenými státy a k upuštění od kritiky její imperiální politiky. Bylo fakticky upuštěno od radikálně levicové politiky a myšlenek kulturní revoluce.

Možnosti intervence SSSR do Číny se obávali i Američané.⁷⁹ Pokud by snaha SSSR o podřízení Číny byla úspěšná, výrazně by to narušilo (pro Spojené státy značně negativním směrem) geopolitickou rovnováhu. Na rozdíl od Československa, jež bylo napadeno o rok dříve a nemělo pro Spojené státy takový geopolitický význam, „nezávislost Číny [považovaly Spojené státy] za nepostradatelnou pro globální rovnováhu a diplomatické kontakty s Čínou za podstatné pro udržení manévrovacího prostoru americké diplomacie“.⁸⁰ Proto americká administrativa postupovala zcela jinak než v případě Československa, kdy „KSSS mohlo s uspokojením konstatovat faktický nezájem Bílého domu o události v Praze a prezident Johnson uznal ‚realitu sovětské vojenské pozice a Varšavského paktu‘“.⁸¹ (Svůj faktický nezájem

Severním Vietnamem. Čína se snažila přesvědčit nově zvoleného amerického prezidenta Richarda Nixona, že zahraniční politika Pekingu prodělává zásadní změnu a boje o ostrůvek Čen-pao je možné považovat za počátek tohoto úsilí. Sověti Maovy úmysly neprohlédli, a proto ještě vystupňovali napětí na Ussuri.“ Short, P., *Mao*, c. d., s. 443.

⁷⁷ „Byla narušena dosavadní zásada KS Číny, že ozbrojená moc musí být podřízena straně.“ Fairbank, J. F., *Dějiny Číny*, přel. M. Hála, J. Hollanová, O. Lomová, Lidové noviny, Praha 1998, s. 425.

⁷⁸ Potyčky s SSSR u řeky Ussuri začaly v březnu 1969, kulturní revoluce oficiálně skončila v dubnu 1969.

⁷⁹ Srov. Kissinger, H., *Umění diplomacie*, c. d., s. 755.

⁸⁰ Tamt., s. 756.

⁸¹ Nálevka, V., *Světová politika ve 20. století II*, Nakladatelství Aleš Skřivan ml., Praha 2000, s. 188.

na změně statu quo ve střední a východní Evropě později Spojené státy opětovně potvrdily např. v tzv. Sonnenfeldtově klauzuli – někdy označované jako Sonnenfeldtova doktrína –, v níž se USA zavazují uznávat hegemonii Sovětského svazu nad „jeho“ oblastmi výměnou za stejné sovětské uznání hegemonie nad oblastmi ovládanými Spojenými státy.⁸²⁾ Nixon namísto toho učinil v roce 1969 podle Kissingera „snad nejodvážnější krok svého prezidentství: varoval Sovětský svaz, že jestliže napadne Čínu, Spojené státy nezůstanou lhostejné“.⁸³

Vzhledem k tomu, že se Čína v této době obávala SSSR více než USA, byla ochotna k navázání diplomatických vztahů se Spojenými státy (k obnovení diplomatických vztahů došlo v prosinci 1969). Z hlediska Spojených států měly námluvy s Čínou odrazovat SSSR od jeho záměru vojenské intervence do Číny, která by v případě úspěchu, jak už bylo řečeno, znamenala pro USA citelné oslabení jejich pozice na geopolitickém poli, a jednak vlastně sekundárně nutily SSSR, aby zlepšil své vztahy se Spojenými státy. To byl základ Nixonovy „trojúhelníkové diplomacie“. Na základě toho, že se vztahy USA a Číny zlepšily, stala se pro Sovětský svaz nejlepší možností snaha o zmírnění napětí se Spojenými státy. V letech 1973 a 1974 Brežněv dokonce navrhl Spojeným státům „pseudoalianci proti Číně“.⁸⁴ Spojeným státům však daný stav, tedy latentní nepřítelství mezi Čínou a SSSR, vyhovoval a těžily z toho ve vztahu k oběma stranám. (Nabídka Brežněva nicméně svědčí o relevantnosti Bondyho postřehu z *Pracovní analýzy*, že elity v SSSR by v boji proti třetímu světu byly klidně ochotny spojit se s elitami Spojených států.)

Čína v těchto velmocenských hrách rovněž uplatňovala, podobně jako Spojené státy, analogii trojúhelníkové diplomacie, když se pokoušela vyvážit zájmy SSSR a USA tak, aby z toho sama něco získala a měla prostor se relativně nezávisle rozvíjet. Představa antiimperialistické politiky, antiimperialistického boje ze strany Číny tak

⁸² Bondy zmiňuje Sonnenfeldtovu doktrínu a stručně ji hodnotí ve svém románu 677. Viz Bondy, E., 677, Zvláštní vydání..., Brno 2001, s. 90.

⁸³ Srov. Kissinger, H., *Umění diplomacie*, c. d., s. 756.

⁸⁴ Tamt., s. 763.

vzala za své. Čína postupně upevnila etatistickou strukturu společnosti a začala se vyvíjet směrem ke státnímu kapitalismu.

Ve světle těchto skutečností dochází Bondy na začátku sedmdesátých let⁸⁵ k pro něj bolestnému poznání, že kulturní revoluce definitivně prohrála,⁸⁶ a nastává tak pro něj období, kdy „skutečně nebylo k čemu upnout sebemenší naději“⁸⁷ a „nějaká politická resistance skutečně nepřipadá v úvahu“.⁸⁸ Jde nyní o to „ukázat lidem, že mají možnost postavit se na vlastní nohy a najít svoji generační kulturní identitu“.⁸⁹ Ukázat, že se lidé mohou i za daných podmínek (husákovské normalizace) seberealizovat a žít plnohodnotně. To je vlastně jeden z hlavních motivů prózy *Invalidní sourozenci* a je i hlavním motivem Bondyho činnosti v undergroundu při ideovém vytváření paralelní kultury, která by byla nezávislá na měřítkách a hodnotách dominantní společnosti.⁹⁰ Analogický postoj vyjádřil Ivan Martin Jirous v programovém textu „Zpráva o třetím českém hudebním obrození“: „Jestliže svět již nikdy nebude vypadat jinak, není třeba se rozptylovat čekáním na záchranu. Musíme se zabydlet v existujícím světě tak, abychom v něm žili vesele a důstojně.“⁹¹ A je to právě Jirous,

⁸⁵ Srov. Bondy, E., *Neuspořádaná samomluva*, c. d., s. 7.

⁸⁶ Srov. například Bondyho knihu *Sklepní práce* z přelomu roku 1972/1973 (publikována byla v nakl. Sixty-Eight Publishers v r. 1988 v Torontu a v olomouckém nakl. Votobia v r. 1997).

⁸⁷ Bondy, E., „Marxista se nemůže stát antikomunistou“, c. d., s. 26.

⁸⁸ Placák, P., „Flaštička antabusu. Kádrový dotazník Egona Bondyho“, c. d., s. 41.

⁸⁹ Tamt.

⁹⁰ „Lze pochybovat o tom, že naše zřízení je socialistické, ale nepochybuje se už o tom, že je reálné a že je relativně vysoce stabilní. Za těchto okolností je předmětem uvažování mladých ne vzpomínání na zašlé zlaté časy ani blouznění o nádherých časech, jaké by měly či mohly být, (...) ale je jím prostá otázka, jak žít v našich reálných podmínkách natrvalo a udržet lidské a kulturní hodnoty, bez nichž není člověk člověkem. (...) Underground už dávno přestal být něčím na okraji lumpenproletariátu, jak ho vidí pan prof. Černý a elitáři u nás i v emigraci. (...) Na žádný dialog se státní mocí, o němž emigranti a disidenti stále blábolí, skutečně nikdo z mladých ani nepomyslí. A nepomyslí ovšem už ani na nějaký dialog s emigranty či disidenty.“ Bondy, E., *Bezejmenná*. Zvláštní vydání..., Brno 2001, s. 66–67.

⁹¹ Jirous, I. M., „Zpráva o třetím českém hudebním obrození“, in: Machovec, M. (ed.), *Hnědá kniha. O procesech s českým undergroundem*, Ústav pro studium totalitních

kdo vyzdvihuje Bondyho význam při formování principů undergroundu.⁹² Není mimochodem bez zajímavosti, že Jirousův programový text, v němž vymezuje základní rysy, postoje a cíle undergroundu, je uvozen citátem právě již zmiňovaného Mao Ce-tunga⁹³ (jedná se mimochodem o vyjádření, které cituje i Bondy v *Pracovní analýze*).

Jirousův důraz na rozvíjení paralelní kultury, *nezávislé* na establishmentu, je vlastní i Bondymu a je opakovaně vyjadřován i v jeho prózách ze sedmdesátých a osmdesátých let (kromě již zmiňovaných *Invalidních sourozenců*, zejména v *Afghánistánu*, 677 a *Bezejmenné*). Budeme-li se držet čistě toho, jak se tento postoj projevuje v politických stanoviscích, můžeme říci, že se promítá zejména do Bondyho radikálního odmítnutí vést s tehdejším establishmentem jakýkoli dialog. Přes své přesvědčení o nemožnosti vést „politickou rezistenci“, o níž

režimů, Praha 2012, s. 17–31. „Cílem undergroundu na Západě je přímo destrukce establishmentu. Cílem undergroundu u nás je vytvoření druhé kultury. Kultury, která bude naprosto nezávislá na oficiálních komunikačních kanálech a společenském ocenění a hierarchii hodnot, jak jimi vládne establishment. Kultury, která nemůže mít za cíl destrukci establishmentu, protože by se mu tím sama vehnala do náruče. Ale která zbaví ty, kdo se k ní budou chtít připojit, skepse, že se nic nedá dělat, a ukáže jim, že se toho dá dělat mnoho.“ Tamt., s. 31.

⁹² „Na formování principů undergroundu se výrazně podílel i utopický román Egon Bondy *Invalidní sourozenci*. Egon Bondy se k hnutí undergroundu těsně přimknul svým postojem i dílem.“ (Magor [Jirous, I. M.], „Český underground – geneze a přítomnost hnutí“, *Informace o Chartě 77*, 6/1986, s. 14–15.) „Filosofické aspekty takto existující vrstvy lidí, nebo subkultury, jak se jí říká cizím slovem, do důsledků domyslel a (...) sdělil Egon Bondy v utopickém románě *Invalidní sourozenci*.“ Jirous, I. M., „Zpráva o třetím českém hudebním obrození“, c. d., s. 29.

⁹³ „Ve velkých kulturních revolucích je jedinou metodou pro lidi, aby se osvobodili sami, a nesmí být užito žádné metody, která dělá věci za ně. Věřte lidem, spolehejte na ně a respektujte jejich iniciativu. Odhodte strach. Nebojte se zmatků. Ať se lidé vychovávají sami v tomto velkém revolučním hnutí. Mao Ce-tung.“ Tamt., s. 17. Autorem Mao Ce-tung ve skutečnosti není, pouze tento text nadšeně schválil, autorství mu je ale velice často připisováno. Text pochází z tzv. „Rozhodnutí ústředního výboru Komunistické strany Číny týkající se Velké proletářské kulturní revoluce“ označovaného většinou jako tzv. „16 bodů“. Viz *Decision of the Central Committee of the Chinese Communist Party Concerning The Great Proletarian Cultural Revolution*, Foreign Language Press, Peking 1966.

jsme mluvili výše, zůstává však podle svých slov stále „marxistou, a to velmi militantním marxistou“.⁹⁴

Tento postoj se promítá v sedmdesátých a osmdesátých letech do Bondyho kritiky Charty 77, kterou obviňuje z toho, že zastává liberalistické pozice. Jeho kritika je vedena zleva a z pozice undergroundu odmítajícího jakékoli koketování s establishmentem. Tzv. „liberalistickou kritiku“ režimu, její nedůslednost a nedostatečnost, prezentuje Bondy právě již v *Pracovní analýze* (zejm. v kapitole „O liberalistické opozici ve východní Evropě“), kde ji charakterizuje jako „prozápadne“ orientovanou intelektuálskou a maloměšťáckou opozici“, která, byť se prohlašuje „za rozhodného nepřítele ‚totality‘ a za jediného ‚bojovníka za svobodu‘“, se ve skutečnosti „spojuje s utlačovatelským prosovětským vedením svých zemí v ideologickém i praktickém boji proti revolučnímu hnutí“.⁹⁵

Tento Bondyho postoj pak přetrvává i v pozdějších letech a má své pokračování v kritice Charty a zejména jejího vedení. Bondy Chartě a jejím hlavním představitelům vyčítal především to, že „maluje I. svět jako svět svobod, lidských práv a budoucnosti humanismu a volnosti všech lidí“,⁹⁶ a zamlčuje, že „americká kapitalistická vládnoucí třída je stejně vykořisťovatelská jako jakákoli jiná“. Charta podle něj „podstatu skutečnosti, v níž žijeme, nepostihuje, kořen zla neodhaluje, spíš ještě zamlžuje. Pokud existuje společnost, která stojí na vykořisťování, potud se žádných lidských práv dosíci nemůže – a dosažení legality? Jak málo to mění úděl vykořisťovaných! [Charta 77] je velmi pečlivě sepsána tak, aby tam o skutečném zlu, o společnosti vykořisťování, nepadla ani zmínka.“⁹⁷

Vládnoucí třída podle Bondyho ochraňuje své zájmy ideologickou indoktrinací obyvatelstva a svou legitimitu obhájuje tím, že říká, že chrání své obyvatelstvo před „nepřátelskou vládnoucí třídou“ – americká před sovětskou, sovětská před americkou“.⁹⁸ Tato, jak píše

⁹⁴ Bondy, E., „Marxista se nemůže stát antikomunistou“, c. d., s. 26.

⁹⁵ Viz *Pracovní analýza*, níže s. 299.

⁹⁶ Bondy, E., *Bezejmenná*, c. d., s. 62.

⁹⁷ Bondy, E., 677, c. d., s. 49.

⁹⁸ Tamt., s. 90.

Bondy, „obludná lež“ obhajuje „nejen válečné cíle, ale samu nadvládu vládnoucí třídy principiálně“ a je skutečně „nejtěžším dělem, jež vládnoucí třída používá, a zatím vždy se jim podařilo rozbít solidaritu všech, kteří jsou vykořisťováni“.⁹⁹ Vedení Charty tuto situaci podle Bondyho nekritizuje, nijak nereflektuje a dává jednoduše přednost západní vládnoucí třídě před sovětskou, místo toho, aby byla pro svobodnou společnost a pokoušela se odstranit vládnoucí třídu jako takovou, resp. odstranit rozdělení na vládnoucí a ovládané. Charta tak v Bondyho očích požaduje vlastně jen pouhé *vyměnění* vládnoucí třídy, případně dokonce jen podíl na vládnutí. „Vždyť se k ničemu jinému ani nenabízí, čtete-li (...) pozorně.“¹⁰⁰

Svoji kritiku vedení Charty Bondy v následující novele *Bezejmenná* dále stupňuje a označuje v ní vedení Charty dokonce za „stínový establishment“.¹⁰¹ Zároveň je zřejmé, že si poměrně značně idealizuje tehdejší underground, pokud jde o politické názory lidí hlásících se k undergroundu a jejich postoje k Západu a ke kapitalismu. Bondyho *Bezejmenná*, právě pro kritiku Václava Havla a vedení Charty,

⁹⁹ Tamt.

¹⁰⁰ Tamt., s. 49.

¹⁰¹ „Domácí disidenti jsou pro zdrcující většinu mladých lidí smutně směšná instance. (...) S gesty našich disidentů, o nichž pozvolna začínáme poznávat, že si vytváří svůj vlastní, ghettový, stínový establishment, nemají společného nic. (...) Otázky, které dnes mladí lidé na celém světě mají před sebou, jsou otázky, které ve všech režimech narážejí na stejnou represi: odmítání vojenské povinnosti, nezávislé hnutí za mír, odmítání kolaborace jakožto nutné podmínky k dosažení možnosti uplatnění svých schopností a sil, odmítání mlčet a schvalovat a tleskat a štvát v politikářském zájmu. To se nelíbí ani našim, ani zahraničním vládnoucím. A my se nemůžeme zbavit stále zřetelnějšího dojmu, že emigranti i naši disidenti ve své většině chtějí to, abychom byli jen proti našim vládnoucím, ale ty vládnoucí na druhé straně ne-li podporovali, tedy alespoň mlčky a s benevolencí akceptovali. (...) Odmítám považovat underground za něměho spolustolovníka u stolu pochlebovačů amerického bloku. Domnívám se, že je nutno jasně říci, že takhle spolu nespolutolujeme. Na Západě máme své bližní v tamějším undergroundu, který zcela zřetelně nesedí u stolu, u něhož sedí blahořečitelé amerického bloku. Nechápu, jak by se mohl český underground chtít posadit jinak. Mladí nehodlají participovat na zájmech politikařících pamětníků, kteří, opakuji, stále zřetelněji ukazují, kam si sedli.“ Bondy, E., *Bezejmenná*, c. d., s. 67–69.

se stala také předmětem ostré kritiky několika undergroundových publicistů.¹⁰² (Jeden z nich se po listopadu 1989 stal šéfredaktorem Respektu, druhý odhodlaným bojovníkem za umístění americké vojenské základny na našem území.)

Ačkoli Charta otevřeně nedeklarovala, že jejím cílem je restaurace kapitalismu (Václav Havel například ještě v prosinci 1989 prohlašoval, že odmítá návrat kapitalismu¹⁰³), Bondy se obává, že právě toto je objektivní snaha řady jejích čelných představitelů, a podrobuje je v tomto bodě kritice. Bondyho kritika byla podmíněna i faktem, že pokládal možnost blízkého zhroucení SSSR a restaurace kapitalismu (na rozdíl od řady tehdejších disidentů) za zcela reálnou.¹⁰⁴ Již v roce 1971 například píše, že „Sovětský svaz nepřežije osmdesátá léta“.¹⁰⁵

¹⁰² Tyto kritické hlasy vyšly v 6. čísle *Revolver Revue/Jednou nobou* (1987). Srov. Horna Pigment [Ivan Lamper] „Zpívá hlasitě, ale falešně“ a Sax von Drak [Alexandr Vondra] „Všechno je dovoleno, ale ne vše prospívá“. Na tyto kritiky reagoval jednak sám Bondy ve stati „Odpověď panu H.P.“, jednak Ištván Lözendí [Martin Machovec] textem „Několik poznámek k anonymní stati“. Srov. Machovec, M., „Ediční poznámka“, in: Bondy, E., *Bezejmenná*, c. d., s. 140.

¹⁰³ „Dvacet let tvrdila oficiální propaganda, že jsem nepřítel socialismu, že chci v naší zemi obnovit kapitalismus, že jsem ve službách světového imperialismu, od něhož přijímám tučné výslužky, že chci být majitelem různých podniků a vykořisťovat v nich lidi, a tak dále a tak dokola. Byly to všechno lži, jak se záhy přesvědčíte...“ Projev v Československé televizi z 16. prosince 1989. Přetištěno ve Svobodném slově: Havel, V., „Poctivě a otevřeně. Ze sobotního televizního vystoupení Václava Havla“, *Svobodné slovo*, 18. prosince 1989.

¹⁰⁴ Je třeba ovšem říci, že Bondyho vyjádření v této věci si často protirečí a lze se u něj setkat i s přesně opačnými tvrzeními, např. že sovětské zřízení je „relativně vysoce stabilní“, že se nebude měnit „po dobré dvě tři generace“ a že „supervelmocenské zájmy udrží v Evropě status quo po generace a vnitřní podmínky společenského zřízení se v zásadě měnit nebudou (nebudou moci)“. Bondy, E., *Bezejmenná*, c. d., s. 66. Lze se domnívat, že tato protikladná vyjádření, která se kontinuálně objevují i v nejrůznějších jiných Bondyho textech, souvisí s jeho maniodepresivní psychózou a s přecházením ze stavu hlubokého optimismu do stavu hlubokého pesimismu.

¹⁰⁵ „Sovětský svaz nepřežije osmdesátá léta / ale vy musíte být připraveni / I kdyby pozavírali všechny marxisty / nemohou pozavírat všechny vás.“ Bondy, E., „Tzv. ‚Březnová báseň 1971‘, čtená na veřejném shromáždění“, in: Bondy, E., *Básnické spi-sy II. 1962–1975*. Argo, Praha 2015, s. 349.